

Het juridische zwarte gat van Bush

Hoe de oorlog tegen terreur verwerd tot een oorlog tegen het recht

De martelpraktijken en mensenrechtenschendingen van Guantánamo Bay en Abu Ghraib werden mogelijk gemaakt door juristen die het internationale recht niet van toepassing verklaarden. Een blik in hun denkwereld.
door Willem Oosterveld

M

ET de regering-Obama ruim een jaar in het zadel lijken de verhitte discussies over de Amerikaanse martelpraktijken en mensenrechtenschendingen in Guantánamo, Abu Ghraib, Bagram en elders alweer tot een ver verleden te behoren. Kort na zijn aantreden wilde Obama schoon schip maken. Hij kondigde aan de gevangenis in Guantánamo Bay op Cuba zo snel mogelijk te sluiten en herhaalde ettelijke keren dat ‘Amerika niet martelt’ – onder meer in juni 2009 te Cairo.

Hoewel hij met deze verklaringen eigenlijk die schandvlek naar het verleden wilde bannen, stond Obama toe dat minister van Justitie Eric Holder in augustus een onderzoek liet starten naar de verhoorpraktijken onder George W. Bush en vicepresident Dick Cheney. Ongeacht de uitkomst hiervan zal Amerika’s mensenrechtenpolitiek – en daarmee de morele status en geloofwaardigheid van het land – de komende jaren mede beoordeeld worden in de context van martelpraktijken en het clandestien vervoeren van gevangenen om ze buiten het bereik van het Amerikaanse recht te laten ‘verhoren’.

Als we de westerse rechtsstaatsnormen als maatstaf nemen, dan is het eenvoudig om het beleid van Bush af te doen als een flagrante schending van mensenrechten. Maar in plaats van de rol van moraalridder te spelen is het interessanter inzicht te krijgen in de denkwereld van de juristen die het mogelijk maakten internationaal recht ontoepasbaar te verklaren, hoe zij dit bewerkstelligden en wat hun drijfveren waren.

Een auteur die deze stap van verongelijkheid naar begripsvorming heeft gezet, is de Engelse mensenrechtenadvocaat en hoogleraar volkenrecht te Londen Philippe Sands. In zijn eerdere boek *Lawless World* (2005) gaf hij een boeiende analyse van de wijze waarop de Bush-regering in de opmaat naar de oorlog in Irak het volkenrecht terzijde schoof en het recht op zelfverdediging van staten wilde opreken. Sands’ verontwaardiging hierover was des te groter omdat de internationale

strafrechtspleging juist in de jaren negentig tot volle wasdom was gekomen. Het beleid van Bush betekende een diepe terugval naar het tijdperk van het recht van de sterkste.

In zijn nieuwste boek, *Torture Team. Deception, Cruelty and the Compromise of Law*, richt Sands zich op de behandeling van de vermeende terroristen die tijdens de oorlogen in Afghanistan en Irak waren opgepakt. Met medewerking van een aantal juridische adviseurs creëerde de regering-Bush voor deze gevangenen een rechtsregime waaronder zij voor onbepaalde tijd konden worden opgesloten, met onthouding van fundamentele rechten als *habeas corpus* (het verbod op ongeachtvaardigde ingevangenneming) en de mogelijkheid van onderwerping aan ‘verstevigde verhoormethoden’, tot marteling aan toe.

In dit boek komt Sands naar voren als een onderzoeksjournalist die probeert

TORTURE TEAM. DECEPTION, CRUELTY AND THE COMPROMISE OF LAW door Philippe Sands. Allen Lane/Penguin. Londen 2008. 336 pag. € 17,80

THE TERROR PRESIDENCY. LAW AND JUDGMENT INSIDE THE BUSH ADMINISTRATION door Jack Goldsmith. W.W. Norton. New York 2007. 256 pag. € 18,20

WAR BY OTHER MEANS. AN INSIDER’S ACCOUNT OF THE WAR ON TERROR door John Yoo. Atlantic Monthly Press. New York 2006. 224 pag. € 19,99

te begrijpen wat er aan de excessen in Guantánamo en elders is voorafgegaan. In zijn zeer gedetailleerde verslag slaagt hij erin de persoonlijke optiek van verschillende Bush-juristen te onthullen. Zo weet hij de onderminister op het Pentagon, Douglas Feith, ertoe te bewegen dat deze toegeeft dat ‘sommige lieden ideeën hadden geopperd die enigszins overenthousiast waren, en niets met de oorlog tegen terreur te maken hadden’. Voor Diane Beaver, een laaggeplaatste jurist op Guantánamo die eigenhandig de controverse ondervragingstechnieken moest goedkeuren, toont hij zelfs sympathie: ‘Zij leek me een eerlijke, loyale en fatsoenlijke persoon, die in moeilijke omstandigheden deed wat van haar gevraagd werd onder druk van haar superieoren in Guantánamo en nog grotere druk vanuit Washington.’

Begrijpen is echter niet hetzelfde als begrip tonen. Sands' uitgangspunt blijft overduidelijk: marteling mag en kan onder geen enkele omstandigheid worden getolereerd. De internationale verplichtingen die de Verenigde Staten zijn aangegaan, maken dat de regering hier op geen enkele wijze onderuit kan komen, ook niet in een oorlog tegen terrorisme.

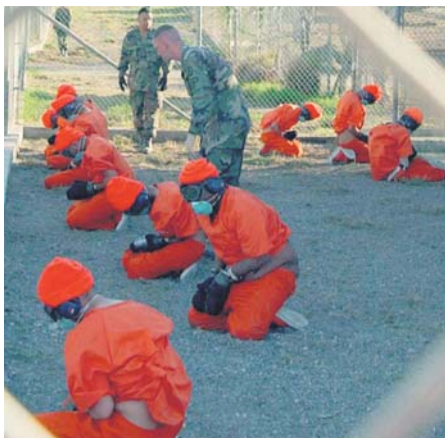
Het verhaal over de juridische implicaties is uiteraard veel gecompliceerder dan deze stellingname. Dat verhaal begint bij een door minister van Defensie Donald Rumsfeld op 2 december 2002 ondertekend advies, opgesteld door de juridisch adviseur op het Pentagon Jim Haynes, over de toepassing van internationale verdragen – met name de uit 1949 stammende Derde Conventie van Genève inzake de behandeling van krijgsgevangenen en het VN-Verdrag tegen marteling van 1984. In dit advies pleitte Haynes ervoor om op gevangenen in Guantánamo nieuwe verhoortechnieken te kunnen toepassen die indruisen tegen Amerikaanse gebruiken, de *Uniform Code of Military Justice* en het militaire handboek voor ondervragingstechnieken, de *US Army Field Manual 34-52*.

Deze memo kwam niet uit de lucht vallen. Al in januari 2002 (slechts vier maanden na de aanslagen op 11 september) had juridisch adviseur in het Witte Huis Alberto Gonzales bepleit dat de Conventies van Genève – de hoeksteen van het moderne oorlogsrecht – niet van toepassing waren op gevangenen die in Afghanistan waren opgepakt en onder meer in Guantánamo vastzaten. Volgens Gonzales waren deze bepalingen ontoereikend voor het conflict waar Amerika voor stond en daarom 'uit de tijd', 'eigenaardig' of simpelweg te vaag.

In augustus stuurde Jay Bybee, chef van de Office of Legal Counsel (OLC) – het hoogste juridische adviesorgaan binnen het ministerie van Justitie – een memorandum naar Gonzales dat later bekend zou raken als het martelmemo. Hoewel ondertekend door Bybee zelf, was de werkelijke auteur de tweede man binnen de OLC, John Yoo, met inbreng van David Addington, Cheneys rechterhand en 'kwade genius' achter de nieuwe benadering. Doel van het memorandum was de definities van marteling in het VN-Verdrag en in de Amerikaanse wetgeving zodanig op te rekken dat 'verstevigde verhoortechnieken' binnen de wet zouden vallen. Als stok achter de deur bepleitten Bybee/Yoo 'noodzaak' of 'zelfverdediging' als rechtvaardiging voor de niet-naleving van verdragsnormen.

Diezelfde dag werd een tweede memo van Bybee/Yoo – dat overigens pas in april 2009 in de openbaarheid zou komen – aan een CIA-adviseur verzonden met daarin een uitvoeriger beschrijving van een aantal verhoortechnieken. Deze twee documenten zouden samen de basis vormen voor het in december 2002 door Rumsfeld ondertekende voorstel waarmee achttien nieuwe ondervragingstechnieken toegepast konden worden op gevangenen in Guantánamo, inclusief het later beruchte 'waterboarding', een verdrinkingssimulatie.

Samen met onderminister Feith zouden Addington, Bybee, Gonzales, Haynes

Eerste gevangenen vlak na aankomst in Guantánamo Bay, januari 2002.

en Yoo tussen 2002 en 2003 ervoor zorgen dat de actieradius van de president in de oorlog tegen terreur zo ruim mogelijk werd – niet beknot door onwelgevalige wetten, verdragen of welke beginse-len van staats- en volkenrecht dan ook. Zij maakten deel uit van een zelfbenoemde 'War Council' of waren hier nauw bij betrokken (Bybee en Feith) en zouden er eigenhandig voor zorgen dat het Amerikaanse ministerie van Buitenlandse Zaken, het State Department, en elke andere instantie die vóór een volkenrechtelijke benadering was – 'soft on terrorism' in Addingtons woorden – niet in de besluitvorming zouden worden betrokken.

Hoe slaagden juristen erin zo'n belangrijke rol te spelen in besluiten rond oorlogvoering? Bij deze vraag komt *The Terror Presidency* van Jack Goldsmith in beeld. Goldsmith, tegenwoordig hoogleraar aan Harvard Law School, betoogt dat de oorlog tegen het terrorisme weliswaar afwijkt van eerdere oorlogen, maar niet in de zin zoals Bush, Cheney en de War Council bedoelden. Het grote verschil is volgens Goldsmith dat de oorlogvoering tegenwoordig veel meer aan wettelijke banden is gelegd dan zo'n honderd, zestig of zelfs maar dertig jaar geleden. 'Veel mensen denken dat de regering-Bush onverschillig [stond] tegenover juridische beperkingen in oorlogstijd. Maar', zegt Goldsmith, 'het tegenovergestelde is waar: de regering is gewurgd door het recht, en sinds 11 september 2001 is deze oorlog doodgejuridiseerd' (lawyered to death).

Om de kwestie te contextualiseren haalt Goldsmith allerlei voorbeelden aan uit de tijd van Abraham Lincoln en Franklin Roosevelt die aantonen dat deze presidenten veel meer bewegingsruimte hadden dan Bush na 11 september. Ironisch genoeg waren Lincoln en Roosevelt niet alleen twee van de meest bewonderde staatshoofden in de Amerikaanse geschiedenis, zij hadden in oorlogstijd de wet meer opgerekt (of gebroken) dan welke andere president ook. Bush' aanpak verschilde alleen hierin dat hij met zijn *go it alone*-benadering niet of nauwelijks had geprobeerd publieke steun te verwerven voor zijn maatregelen. Voor een president is dit laatste echter onontbeerlijk, stelt Goldsmith: 'De meest fundamentele uitdaging voor de *Terror President* [dit bedoelt hij niet negatief] is om voldoende vertrouwen op te bouwen bij de Amerikaanse bevolking om de benodigde maatregelen

te kunnen nemen in de strijd tegen een vijand die onzichtbaar is en die het volk in bepaalde opzichten niet kan begrijpen.'

Goldsmiths kritiek op Bush' beleid is des te interessanter omdat hijzelf direct betrokken is geweest bij de hele kwestie als hoofd van de OLC tussen oktober 2003 en juli 2004. En hoewel Goldsmith een conservatieve visie op het oorlogsrecht aanhangt, poogt hij zich in dit boek te distantiëren van de War Council-juristen. *The Terror Presidency* leest dan ook als een partiële autobiografie die soms trekken vertoont van een apologie. Het boek is vooral interessant omdat Goldsmith bijvoorbeeld probeert aan te tonen waarom het voor de OLC nog niet zo eenvoudig was de gewraakte Bybee/Yoo-martelmemo's van augustus 2002 in te trekken. De opinies van de OLC verkrijgen namelijk *de facto* de status van wet omdat dit adviesorgaan in de praktijk het laatste woord heeft bij de vaststelling van de juridische bevoegdheden van de uitvoerende macht. Bij veel belangrijke juridische besluiten op het terrein van buitenlandse zaken komen het Congres en het Hooggerechtshof er dus geheel niet aan te pas. In het Bush-tijdperk werd de kring van adviserende instanties *binnen* de uitvoerende macht zelfs verder beperkt tot de War Council.

Toen Goldsmith overwoog de Bybee/Yoo-memo's in te trekken, had hij niet alleen van doen met tegenstand vanuit de War Council, maar ook met het ongewenste gevolg dat CIA-agenten die naar

aan de University of California te Berkeley – als een onvervalste ideoloog het beleid van zijn meester. Al in 2005 publiceerde hij een uiteenzetting van zijn visie op de oorlog tegen het terrorisme en de grondwettelijke implicaties daarvan in *The Powers of War and Peace. The Constitution and Foreign Affairs After 9/11*.

In *War by Other Means* gaat Yoo directer in op zijn tijd bij het ministerie van Justitie als rechterhand van Bybee, Goldsmiths directe voorganger. De belangrijkste punten uit zijn vorige boek komen ook hier aan de orde. Ze draaien allemaal om één ding: het vergroten van de wettelijke macht van de president. Het uitgangspunt van Yoo is dan ook tegengesteld aan dat van Sands in *Torture Team*: waar Sands de martelkwestie bekijkt vanuit het perspectief van het volkenrecht, is voor Yoo de Amerikaanse grondwet – nee, de positie van de president daarin – het startpunt.

De kern van Yoo's betoog is dat presidentiële macht in oorlogstijd in theorie ongelimiteerd is. Hiermee onderscheidt hij zich duidelijk van Goldsmith, wiens zorg niet zozeer de inhoud van Bush' beleid was, maar het vinden van een grondwettelijk machtsevenwicht: 'Mijn rol als hoofd OLC was niet om vast te stellen of het gevolgde beleid verstandig was', zei hij, maar 'ervoor te zorgen dat het beleid op wettige wijze werd uitgevoerd.' Yoo's uitgangspunt is juist andersom: de grondwettelijke bewegingsruimte van de president is een functie van het

'Lincoln en Roosevelt, twee van de meest bewonderde staatshoofden in de Amerikaanse geschiedenis, hebben in oorlogstijd de wet meer gebroken dan welke andere president ook.'

deze adviezen hadden gehandeld dan gevolgd konden worden. Daarmee zou personeel 'in het veld' de prijs betalen voor slecht juridisch werk in Washington. Bovendien was nooit eerder een OLC-memo ingetrokken. Dit nu wél doen, zou de reputatie van de OLC en het ministerie kunnen schaden omdat daarmee het principe zou worden gebroken van *stare decisis*: een eerdere beslissing moet staande blijven omdat men er anders niet op vertrouwen kan bij de implementatie van toekomstig beleid (precedentwerking).

Kort na het uitbreken van het Abu Ghraib-mishandelingsschandaal in de lente van 2004 besloot Goldsmith niettemin een aantal memoranda, waaronder die van Bybee/Yoo, in te trekken en te vervangen. Maar nog voordat hij de nieuwe adviezen had geschreven, had hij al ontslag genomen. Yoo betichtte hem er vervolgens van in een 'paniecreactie' en 'om politieke redenen' zijn werk teniet te hebben gedaan.

In *War by Other Means. An Insider's Account of the War on Terror* biedt Yoo een mooie inkijk in de gedachtewereld van een Bush-jurist die zich nergens voor verontschuldigt. Waar Goldsmith lijdt aan wroeging over zijn betrokkenheid, verdedigt Yoo – die inmiddels weer zijn positie als hoogleraar staatsrecht heeft opgepakt

beleid dat hij wenst te voeren, met name inzake oorlogvoering. Daarom accepteert Yoo de kritiek van strijders voor mensen- en burgerrechten ook niet. Het kan volgens hem niet zo zijn dat vijanden van de natie allerlei strafrechtelijke privileges kunnen genieten in *oorlogstijd*. Want het gaat hier niet om ordinaire criminelen, maar om terroristen die aanslagen kunnen plegen op dezelfde schaal, zo niet groter, dan waartoe landen in staat zijn. 'Oorlog is [daarom] te belangrijk om onderwerp te zijn van partijpolitiek', zegt Yoo.

De Conventies van Genève (en het VN-Verdrag tegen marteling) werden dan ook gemakkelijk aan de kant geschoven. Yoo was verantwoordelijk voor het advies dat in februari 2002 de basis vormde voor Bush' besluit om de Derde Conventie van Genève niet van toepassing te verklaren op al-Qaeda- en Taliban-strijders. Het argument daarbij luidde dat al-Qaeda en de Taliban geen partij zijn bij de Conventie en bovendien niet strijden volgens de daarin gestelde voorwaarden (herkenbaarheid als strijder, bijvoorbeeld). De enige concessie van Bush aan zijn minister van Buitenlandse Zaken Colin Powell en het State Department was om de Conventies van Genève voorlopig van kracht te laten tegenover Afghanistan. Hoewel Yoo zich hierbij neerlegde, vond hij dat de Conventies in de juiste pro-

Washington DC: protest tegen zes jaar Guantánamo Bay, januari 2008.

portie moesten worden gezien: 'het zijn gedetailleerde verdragen, en geen morele wetten [...] de maatstaven die van toepassing zijn op al-Qaeda- en Taliban-gevangenen zijn een kwestie van *beleid*. Dit vereist dat wij de voor- en nadelen ervan afwegen tegen de alternatieven.' (mijn nadruk)

Ook bepaalde Bush dat gevangenen van al-Qaeda en de Taliban geen krijgsgevangenenstatus konden bezitten. Zij moesten als 'onwettige strijders' te boek komen te staan. Wel beloofde hij dat zij op een 'humane behandeling' konden rekenen. Degenen die in Guantánamo werden vastgehouden, konden echter hun detentie niet aanvechten in Amerikaanse rechtbanken. De enclave op Cuba is immers geen Amerikaans grondgebied en valt dus buiten het bereik van de grondwet. Zo was een 'juridisch zwart gat' gecreëerd dat rekenschap uitsloot. Dit opende de deur voor toepassing van de 'verstevigde verhoormethoden' op Guantánamo die tot zoveel commotie zouden leiden.

Juristen als Sands stellen dat ongeacht de juridische situatie, het in alle vier Conventies van Genève gemeenschappelijke artikel 3 – dat humane behandeling voorschrijft van niet-strijders en van degenen die de wapens hebben neergelegd of zijn gevangengenomen – nog steeds bindend is op basis van gewoonte. Het artikel verbiedt onder meer 'aantastingen van de persoonlijke waardigheid, in het bijzonder vernederende en ontterende behandeling'. Juridisch adviseur van het State Department William Taft IV pleitte vergeefs voor toepassing van deze bepaling in Guantánamo op basis van gewoonterecht. Bush redeneerde dat het artikel alleen relevant was voor 'conflicten van niet-internationale aard' en dus niet in de oorlog tegen het internationale terrorisme.

Goldsmith kwalificeerde Tafts argument als 'het oprekken van de wet' (!) en stelde dat artikel 3 terzijde kon worden geschoven omdat de Verenigde Staten niet gebonden waren aan gewoonterecht wat betreft de behandeling van krijgsge-

vangenen. Dit is een interessante bevinding, aangezien *US Army Field Manual 34-52* bevestigt dat het leger artikel 3 moet toepassen als gewoonterecht. Het meest ironische aan deze kwestie is nog wel dat dit artikel zijn oorsprong vindt in de Lieber Code, een serie regels voor militair optreden die nota bene door Lincoln tijdens de Burgeroorlog was ingevoerd.

De houding die Yoo – en met hem veel andere Amerikaanse juristen – inneemt tegenover het volkenrecht valt beter te begrijpen in het besef dat in het Amerikaanse publieke recht het primaat bij het staatsrecht ligt. Volgens de grondwet hebben verdragen dezelfde status als door het Congres aangenomen wetten. Maar voor Yoo is op het gebied van buitenlands beleid de machtsverdeling tussen de president en het Congres doorslaggevend. In tijden van oorlog is de president de aanvoerder van het leger (*commander-in-chief*) en uit hoofde van die functie zou hem geen strobreed in de weg gelegd moeten kunnen worden.

Kort na 11 september formuleerde Yoo de wet daarom 'zo breed mogelijk om ervoor te zorgen dat er later geen verwijt kon worden gemaakt dat hij [de president] handelde in de oorlog tegen terreur zonder steun van het Congres'. Onder neoconservatieven is deze visie erg populair (hoewel het de vraag is of dit met Obama als president nog steeds zo is), maar veel prominente staatsrechtgeleerden, onder wie Cass Sunstein en Laurence Tribe, verwerpen deze lezing.

Een probleem met Yoo's betoog is dat hij zijn argumenten slecht onderbouwt. Ter ondersteuning van zijn ideeën refereert hij veelvuldig aan *Founding Fathers* als James Madison en Alexander Hamilton, maar de bewijsvoering wijst bij nadere beschouwing meestal juist de andere kant op. De *Founders* hadden niet besloten om een vorst af te zetten om die te kunnen vervangen door een gekozen vorst, en de grondwet bouwt allerlei garanties in om er juist voor te zorgen dat de pre-

sident niet unilateraal oorlog kan beginnen of voeren. Verder brengt hij merkwaaardige argumenten naar voren, zoals: 'de houding van de Verenigde Staten zou het zwaarst moeten wegen bij het vaststellen van de principes van oorlogvoering. Ons defensiebudget is namelijk groter dan dat van de volgende vijftien landen bij elkaar.'

Doordat Yoo zo ver gaat in het verdedigen van de prerogatieven van de president trekt hij zijn eigen stellingname in de richting van het absurde, en daarmee de hele neoconservatieve visie op het staatsrecht. De ironie is dat Yoo als aanhanger van het idee van 'originalisme', dat stelt dat de geschriften van de *Founding Fathers* de enige legitieme bron voor grondwetsinterpretatie zijn, hun nalatenschap ondersteboven keert om deze maar te kunnen inpassen in zijn eigen denkbeelden.

Hiermee hebben we het nog niet over de motivatie gehad. Voor Yoo is uitbreiding van de grondwettelijke macht van de president een doel op zich – en dit is de mening van iemand die heilig overtuigd is van zijn eigen gelijk. Voor Goldsmith ligt dat anders. Hoewel hij nota bene door Yoo was voorgedragen als nieuwe chef van de OLC, zoekt hij de motivatie voor het handelen van de regering-Bush elders: angst. Iedere dag ontving het Witte Huis briefings over mogelijke dreigingen. Goldsmith zegt daarover: 'Het is moeilijk om de impact van deze onafgebroken stroom van dreigingsrapportages op de meningsvorming van het personeel binnen de uitvoerende macht te overschatten.'

Paranoia en obsessie met dreigingen hielden veel stafleden in hun greep. De vijand was grotendeels onberekenbaar en onzichtbaar. Het Witte Huis creëerde daarmee een bunkermentaliteit gedomineerd door Cheneys 'één-procent-dctrine': één procent kans op een aanslag moet worden beschouwd als een kans van honderd procent. Goldsmith toont begrip voor deze angst, maar Sands

Tekst op het gebouw van het ministerie van Justitie, Washington DC. Hier werd de juridische basis gelegd voor schendingen van het oorlogsrecht. Foto auteur.

vraagt zich – terecht – af of daarmee 'de acties die waren genomen ook te rechtvaardigen [zijn]'. Uiteindelijk hadden de extreme verhoormethoden geen belangrijke informatie opgeleverd en hielden de Geneefse en martelverdragen een absoluut verbod daarop in, ongeacht of de noodzaak 'werklijk of verbeeld was'.

Hoewel angst dus voor sommigen mogelijk een drijfveer is geweest, kan dit niet of nauwelijks een verklaring – laat staan een rechtvaardiging – zijn voor het moedwillig schenden van het staats- en volkenrecht. Angst kan bijvoorbeeld niet verklaren waarom de presidentiële macht zou moeten worden uitgebreid ten koste van de wetgevende en rechtsprekende macht. Juist in oorlogstijd is eenheid aan het thuisfront geboden, zowel *inside the Beltway* als daarbuiten, zoals de Viet-

namoorlog op pijnlijke wijze heeft aangetoond.

Wat het volkenrecht betreft – en het oorlogsrecht in het bijzonder – ging de regering-Bush voorbij aan het praktische karakter ervan. Met andere woorden, de Conventies van Genève zijn geen reflectie van juridische idealen die slechts hogere aspiraties verwoorden, maar bieden minimummaatstaven voor het beschermen van de menselijkheid in oorlogstijd, gevormd door oorlogservaringen van Solferino tot Stalingrad. De meest plausibele conclusie is dus dat de rechtsfilosofie voorgestaan door Yoo en andere juristen uit de War Council niet simpelweg voortkwam uit angst, maar een doelbewust ideologisch project vormde, gebaseerd op het neoconservatieve gedachtegoed.

Pas in november 2006 werd een voet op de rem gezet met het besluit van het Hooggerechtshof dat artikel 3 van de Conventies van Genève van toepassing is op alle krijgsgevangenen, waar dan ook en ongeacht hun nationaliteit of plaats van arrestatie – een vaststelling die veel juristen overigens als twijfelachtig beschouwen. Een van de rechters, Anthony Kennedy, vond zelfs dat het artikel bindend is voor de Verenigde Staten als verdragsverplichting. Schending hiervan zou oorlogsmisdaden opleveren, ook onder Amerikaans recht. Het was een schok voor de regering. Het hof negeerde daarmee 'eeuwen Amerikaanse geschiedenis en vele uitspraken van rechtbanken', vond Yoo.

Kort na de rechterlijke uitspraak nam het Congres de *Military Commissions Act* aan, die immuniteit poogt te verschaffen aan ambtenaren die artikel 3 hebben geschonden in hun ondervragingen. Daarmee had het Witte Huis zijn gevangenenbeleid op korte termijn gered. Niettemin zullen de War Council-juristen en verwanten op hun tellen moeten passen volgens Sands: 'de immuniteit die ze genieten strekt zich niet uit overzees. [...] Ze zullen er zorgvuldig over moeten nadenken als ze in de toekomst willen rondrei-

zen.' Wellicht dat mogelijke vervolgingen in de nabije toekomst de Verenigde Staten katharsis kunnen brengen, zodat deze zwarte bladzijde alsnog op een bevredigende manier kan worden omgeslagen.

Willem Oosterveld is promovendus aan het Institut de Hautes Études Internationales et du Développement te Genève.

Overige literatuur

- Ph. Sands. *Lawless World. Making and Breaking Global Rules*. Penguin. New York 2005.
- J. Yoo. *The Powers of War and Peace. The Constitution and Foreign Affairs After 9/11*. The University of Chicago Press. Chicago 2005.